

Зоя Стежко

ORCID: 0000-0002-0172-4487

Юлія Ковальчук

ORCID: 0000-0001-5479-6348

ДІАЛЕКТИКА НЕОБХІДНОСТІ, СВОБОДИ ТА СВАВОЛІ В СУЧАСНИХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ

THE DIALECTIC OF NECESSITY, FREEDOM AND ARBITRARINESS IN MODERN SOCIO-POLITICAL PROCESSES

З чарівністю солодкого слова «*свобода*» сьогодні згодні практично всі. І те, що свобода є універсальним ключем до щастя, загальноновизнано в усіх сферах суспільного життя, адже навіть загальноісторичним критерієм суспільного прогресу сьогодні вважається уже не прогрес в області моралі чи розвиток продуктивних сил, а свобода.

Проте філософія (яка, за Й. Дамаскіним, «є знанням та повчанням на основі знання») стверджує протилежне: «Свобода є трагедією людського життя... людина проклята своєю свободою» (Ж.-П. Сартр); «насправді людям не потрібна свобода...» (З. Фрейд); «свобода – це усвідомлена необхідність» (Б. Спіноза). Закликаємо на допомогу закон суперечності формальної логіки (із двох суджень, з яких одне заперечує те, що стверджує друге, одне є неодмінно хибним) та запитуємо: яке розуміння свободи є хибним – повсякденне чи філософське?

Щоб розібратися, повертаємося на рівень повсякдення та розширюємо горизонт спостереження. І бачимо, що «святою» є і свобода мігрантів (але і через обмеження свободи місцевих жителів), свобода преси (але і на свідомий обман), свобода самосуду на релігійному ґрунті тощо. У підсумку маємо «когнітивний дисонанс» та очевидну розгубленість сучасної ліберально-демократичної еліти.

Робимо проміжний висновок – свобода дійсно запалює серця людей, проте часто не покращує їх життя! Свобода індивіда сьогодні беззаперечно вважається вершиною щастя, проте, чи можлива вона взагалі?

Коротка філософська відповідь – неможлива: аргументація йде від філософського принципу: «Жити в суспільстві та бути свободним від суспільства не можна». До показового прикладу з повсякдення – на репліку одного адвоката: «Мій підзахисний є свободною людиною, а тому має право махати кулаком, куди захоче», – інший адвокат відповів: «Свобода руху кулака вашого підзахисного закінчується там, де починається ніс мого підзахисного», (цей приклад висвітлює і абсурдність популярних гасел: «Я – це свобода!», «За вашу і нашу свободу!»).

То що, свобода – це міф? Ні, це реальність. Тому є потреба перейти до більш широкого, філософського аналізу цієї категорії.

Узагальнено *свобода* означає можливість бажаного вибору з переліку варіантів; вона (як і *справедливість*) вважається вродженою, апріорною рисою людини (людина, на думку Ж.-П. Сартра, «приречена на свободу»). Але є

питання: лише позитивною рисою? Адже, за Ф. Ніцше, «В людині тварюка та творець з'єднані воедино: в людині є матеріал, уламок, глина, бруд, безглуздя, хаос; але в людині є і творець, скульптор, твердість молоту, божественний глядач і сьомий день – чи розумієте ви це протиріччя?» [2, С. 226]. Висновок є очевидним – якщо природа людини в цілому є суперечливою, то суперечливими є і усі її конкретні риси, у тому числі *свобода*. Більше того, егоїстичний *інтерес*, який є «початком усіх наших думок і усіх наших вчинків» [1, с. 34], визначає панування у свободі негативної конотації.

Таким чином, відмітимо *суперечливість* як першу іманентну рису свободи.

Другою невід'ємною рисою свободи є *відповідальність* – або за скоєне, або за постійну тривогу щось скоїти; це своєрідна карма свободи. Є філософський принцип – без відповідальності немає свободи. А повна цитата З. Фрейда звучить так: «Насправді людям не потрібна свобода, позаяк вона неможлива без відповідальності, а саме відповідальність людей і лякає» [3, с. 56].

Проте, чому філософським розумінням свободи не керуються ні вулиця, ні ліберально-демократична еліта? Чому нерозривність зв'язки «свобода-відповідальність» лякає далеко не завжди і далеко не всіх? Це є ключовою проблемою теми, і, щоб розібратися у ній, переходимо до аналізу ще однієї риси свободи. Це – *відносність*.

Відносна свобода практично є синонімом самої категорії *свобода*, адже кількість варіантів дії завжди обмежена. І чим менше варіантів пропонує нам зовнішній світ, тим ближчою до людини стає *необхідність*, – а якщо вибирати доводиться з двох, то й з одного варіанту, вимоги свободи стають абсурдними... То чи може людина бути абсолютно свобідною? Може, але лише на етапі намірів, суб'єктивно (свого кривдника, скажімо, ми і спопелити маємо право, проте лише подумки). При переході межі до реальних дій абсолютна свобода намірів переходить у відносну, позаяк обмежується іншими людьми, об'єктивними обставинами, необхідністю, законами та страхом відповідальності за скоєне.

Але широкий загал цієї межі, як правило, не помічає і продовжує, екстраполює абсолютність свободи думки на свободу зовнішніх, реальних дій! І цим *непомітно* фактично перетворює свободу в інше поняття – «сваволю» (залишаючи при цьому солодку назву «свобода»).

Даний висновок підтверджується опитуванням студентів ЦНТУ (76 осіб) – спочатку ми запропонували їм продовжити фразу: «Свобода – це...». Переважні відповіді (73%): ...*політ; незалежність; щастя; гроші, неodrужений, радість, бажання, анархія, вулиця, задоволення*.

Цим студентам зразу ж було запропоновано продовжити фразу: «Сваволя – це...». 71% студентів відповіли розгублено: *не знаю; несправедливість; не знаю значення; не завжди добре; свобода рішень* (а до цього порівняння вони були впевнені, що знали!). Лише для 7% студентів *сваволя* – це коли немає кордонів...

Свободу та сваволю отожднюють ще і тому, що вони дійсно мають дещо спільне – їх єднає момент абсолютності. А що ж їх роз'єднує? Відповідальність. Сваволя – це абсолютна, ніким і нічим не обмежена «свобода» – і в намірах, і в

діях. Діях, які стають егоїстичними, агресивно безвідповідальними та безкарними. Зрозуміло, що відчуття злету, щастя приносить саме сваволя, залишаючи трагізм відповідальності за свободою.

Висновок. У рамках законів формальної логіки дана дилема вирішення не має, адже формальна логіка діє лише в межах побутового мислення, здорового глузду. Проблема має вирішення лише у рамках діалектичної логіки, в якій одночасно «усе проникає в усе і усе відділене від усього». Свобода дійсно є чарівною, лише у ній, як і у всьому, треба знати міру. А, як підмітив Ф. Ніцше, «міра чужа нам, зізнаємося в цьому; нас лоскоче саме нескінченне, безмірне..., де нам загрожує і найбільша небезпека» [2, с. 225]. Небезпека глобального масштабу, адже сваволя є повсюдною і притягує, передусім, майбутнє людства – молодь, саме сваволя спричиняє і радикалізм молоді, і навіть масові кровопролиття.

Принцип верховенства права при науково та філософськи не обґрунтованому розширенні ступенів свободи спрацьовує недостатньо. Тому вважаємо, що потрібна копітка увага та повага можновладців до філософської освіти у вишах. Саме закладеність філософських програм в основу формування цінностей та моделей виховання спроможна в перспективі вивести молодь не на безкарний бунт «за свободу», а на спокійну, морально обґрунтовану самодетермінацію поведінки. Таке виховання є потрібним, адже людина за фактом народження є «лише проектом» (Ж.-П. Сартр).

Література

1. Гельвеций К. Об уме. М.: ОГИЗ, 1938. 396 с.
2. Ницше, Ф. По ту сторону добра и зла. Соч.: в 2 т. Москва: Мысль, 1990. Т.2. 829 с.
3. Freud S. CIVILIZATION AND ITS DISCONTENTS. URL: <https://www.stephenhicks.org/wp-content/uploads/2015/10/FreudS-CIVILIZATION-AND-ITS-DISCONTENTS-text-final.pdf>.